

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Л. М. КУРНЯК

О. А. КУРНЯК

Сучасний світ перебуває у постійному динамічному розвитку. З переходом у нове тисячоліття проблем, на яких потрібно зосередити першочергову увагу, як на проблемах людства, не зменшилось. Екологічна криза другої половини ХХ століття в історії людства була найбільш глибокою і трагічною, і подолати її надзвичайно важко. Вирішальну роль у розвитку суспільства майбутнього і гармонізації відносин між людиною і природою належить сучасній молоді [1, с. 8]. Тому вкрай необхідним для студентського середовища є підвищення рівня екологічної освіти, формування екологічної культури, осмислення можливих шляхів розвитку суспільства й природи у ХХІ столітті, засвоєння складних, але надзвичайно важливих екологічних законів. Україна – одна з найбільших за територією, чисельністю населення та ресурсним потенціалом країн Європи, член Організації Об'єднаних Націй, член багатьох інших міжнародних організацій. Після здобуття статусу незалежної держави наша країна зіткнулася із цілим комплексом складних соціально-політичних і соціально-економічних проблем.

Сьогодні Україна переживає глибоку екологічну кризу й належить щодо цього до найнеблагополучніших країн Європи. Це наслідок надзвичайного високого рівня концентрації промислових і сільськогосподарських комплексів, екологічно необґрунтованої хижацько-колонізаторської політики урядових структур.

Головною метою екологічної освіти є формування екологічної культури студентської молоді, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, а з іншого – виконувати інтегральну роль у всій системі освіти.

Екологічні проблеми України, питання екологічної освіти осмислювалися та обговорювалися багатьма дослідниками. Серед них, слід назвати таких науковців, як Н. Депенчук, М. Голубиць, Р. Карпінська, М. Михальченко, С. Мороз, А. Нагорна, М. Тарасенко.

У контексті соціальної філософії ця проблема осмислювалась у публікаціях В. Андрущенка, Г. Бачинського, М. Будика, С. Васюти, В. Вернадського, Л. Губерського, М. Кисельова та інших учених.

Знаковими є роботи видатного українського природодослідника і філософа В. Вернадського, зокрема, його праці «Філософські думки натураліста», «Біосфера і ноосфера», «Роздуми натураліста».

Цінним джерелом є книга В. Крисаченка та М. Хилька «Екологія. Культура. Політика», в якій розкриваються основні категорії екології як цілісного знання про життя, а також структура та основні принципи функціонування екологічних систем [3, с. 47].

Мета статті: проаналізувати сучасний стан екологічних проблем України, особливості формування екологічної культури у майбутніх фахівців у період системних трансформацій суспільства.

Україна має різноманітний та потужний природно-ресурсний потенціал. Серед інших виокремимо мінеральні, земельні та рекреаційні ресурси [3, с. 308].

Мінеральні ресурси. В Україні виявлено близько 20 000 родовищ і проявів 113 видів корисних копалин, із яких 9 143 родовища 97 видів корисних копалин мають промислове значення і враховуються Державним балансом запасів. До промислового освоєння залучено 3 310 родовищ. На базі цих родовищ працює понад 2 000 гірничодобувних та переробних підприємств вугільної, нафтодобувної, газової, сланцевої, марганцеворудної, гірничо-хімічної та інших галузей. Майже 50% валового внутрішнього продукту пов'язано з видобутком та переробкою сировини. У гірничодобувних галузях зосереджено близько 30% капітальних вкладень. Із вивозом мінеральної сировини пов'язано 25–35% експортних надходжень.

Земельні ресурси. Земельним ресурсам у матеріальному виробництві України належить провідне місце серед інших природних ресурсів. У структурі сільськогосподарських угідь рілля в середньому по Україні становить 78%, у деяких областях – Вінницькій, Черкаській, Кіровоградській, Херсонській – ця частка дорівнює 90%, а в окремих районах – понад 95%. Така висока розораність

земель не спостерігається в жодній із економічно розвинутих країн світу: у США та Великій Британії – від 16 до 19%, Німеччині та Франції – 33%, Італії – 31%. Переважають в Україні (становлять 2/3 території) родючі чорноземи, темно-сірі лісові та лугові ґрунти. Втративши за роки експлуатації від 20 до 50% гумусу, чорноземи й надалі залишаються найбільш родючими та цінними землями. Усього на території нашої держави налічується близько 650 видів ґрунтів, а загальна кількість ґрунтових відмін становить кілька тисяч. Незважаючи на те, що ґрунти в Україні загалом характеризуються високою природною родючістю, а при належному веденні землеробства забезпечують отримання високих і стабільних урожаїв, вони потребують правильного, раціонального їх використання, що часто на практиці відсутнє.

Водні ресурси. Важливою складовою природно-ресурсного потенціалу є водні ресурси. На жаль, для України характерним є як кількісне, так і якісне виснаження водних ресурсів через їхнє забруднення. Забезпеченість населення України ресурсами річкового стоку досить низька. У розрахунку на одного жителя показник водозабезпеченості в Україні у 2-8 разів менший, ніж у країнах, розташованих на пострадянському просторі. На одну людину річна водозабезпеченість ресурсами місцевого стоку становить 1,1 тис. м³.

Найбільша річка — третя за величиною в Європі — Дніпро. Його протяжність – 2 285 км (в межах України – 1 205 км). Басейн Дніпра з такими великими притоками, як Прип'ять, Десна, Сула, Ворскла та ін., займає дві третини території України. На другому місці – Південний Буг, довжина якого понад 800 км. на території України, потім йдуть Сейм (748 км.), Псел (717 км.), Дністер (705 км.) і Дунай (174 км). Велику стурбованість викликає стан малих річок, яких в Україні налічується близько 4000. За останні роки багато із цих річок перетворилися на струмки або залишили по собі заболочене чи сухе русло.

Таким чином, водні ресурси як складова природно-ресурсного потенціалу України представлені озерами, штучними водосховищами, річками. Переважна більшість їх розміщується в басейнах Азовського і Чорного морів.

Рекреаційні ресурси. Рекреація безпосередньо пов'язана із природним середовищем. Саме тому рекреаційний потенціал - це здатність природного середовища справляти на людей певний сприятливий фізіологічний, психічний вплив, відновлювати сили та здоров'я людей.

Територія України характеризується як виключно сприятливими природно кліматичними умовами, так і наявністю різноманітних ресурсів для відпочинку та лікування населення. Україна вважається великою рекреаційною зоною. Рекреаційні ресурси тут представлені всіма елементами:

- бальнеологічними (мінеральні лікувальні води);
- бальнеогрязьовими (грязі, придатні для експлуатації на певний період);
- фітолікувальними (масиви лісових та паркових насаджень);
- ландшафтними, пляжними, пізнавальними тощо.

Важливе місце серед названих рекреаційних елементів посідають мінеральні води та лікувальні гряди (бальнеологічні ресурси). В Україні є практично всі види цих ресурсів.

Стан навколишнього природного середовища України

Україна – одна з найбільших за територією, чисельністю населення та економічним потенціалом держав Європи. На її території зосереджено величезні природні багатства, але надмірна концентрація промисловості та сільського господарства зумовила катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту.

Забруднення вод України. Загрозою для усього людства вважається виснаження і погіршення якості водних ресурсів – джерела питної води і основи життєдіяльності на планеті. Через 30 років половина населення Землі буде потерпати від нестачі води. Для України цей час може настати значно раніше, а для жителів 1 228 міст, населених пунктів України, які користуються привізною водою, він уже настав. На сьогодні в Україні практично жодної поверхневої водойми за ступенем забруднення води, екологічним станом та основними санітарно-хімічними та мікробіологічними показниками не можна віднести до водойм першої категорії, з яких можна приготувати чисту питну воду. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 25% населення Землі перебувають під ризиком захворювань, пов'язаних із споживанням недоброякісної питної води. В нашій країні близько 75% населення споживає воду з відкритих водоймищ, а із загальної кількості водопроводів 6% не відповідають санітарним нормам: відсутні зони санітарної охорони, повний комплекс очисних споруд та знезаражуючих пристроїв. Ця проблема є надзвичайно гострою.

Забруднення атмосферного повітря. Джерелами забруднення атмосферного повітря в Україні є енергетика, металургія, вугільна, машинобудівна, хімічна промисловість, сільськогосподарське виробництво, комунально-побутове господарство та транспорт. Транспорт сьогодні є одним із найбільших джерел забруднення атмосфери. Транспортні засоби, що використовують як паливо різні види нафтопродуктів, викидають в атмосферу 95% свинцю, 47% оксиду карбону та 31% вуглеводнів. У 24 великих містах України, зокрема в Києві, Харкові, Севастополі, Одесі, шкідливі викиди в повітря внаслідок роботи автотранспорту перевищують 50% загальної кількості. З галузей промисловості найбільше забруднюють атмосферу енергетика (32%), металургія (27%), вугільна промисловість (23%). Обсяги викидів підприємств цих галузей становлять понад 80% усіх викидів по країні. У більшості промислових міст забруднення атмосферного повітря перевищує гранично допустимі концентрації по двооксиду нітрогену, оксиду карбону, двооксиду сульфуру. Найбільш негативного впливу зазнають міста Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Маріуполь, Донецьк, Макіївка, Бурштин, Запоріжжя, Луганськ.

Забруднення ґрунтів України. Особливе значення для життя і виробничої діяльності людей в Україні відіграють земельні ресурси, їхнє раціональне використання, збереження, підвищення родючості ґрунтів – невідмінна умова нарощування продовольчого потенціалу держави. Земельний фонд України характеризується високим біопродуктивним потенціалом. При раціональній структурі землекористування і відповідному рівні виробництва наша земля здатна прогодувати 300–320 млн осіб. Для потреб виробництва сільськогосподарської продукції залучено понад 70% території суходолу [3, с. 323].

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено, зокрема, екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту.

Погіршення стану більшості екосистем біосфери, істотне зменшення біопродуктивності й біорізноманітності, катастрофічне виснаження ґрунтів і мінеральних ресурсів, небачена забрудненість поверхні Землі, гідросфери й атмосфери пов'язані з інтенсивним зростанням чисельності населення планети та розвитком науково-технічного прогресу протягом останніх 50 років. Саме необхідність задоволення дедалі більших потреб людського суспільства призвела до гігантського розширення масштабів господарської діяльності, змін у пропорціях світового господарства у виробничих потужностях, техніці й технологіях, асортименті продукції, виробничому й особистому споживанні. Моделі виробництва й споживання, що склалися у світі, перестали відповідати умовам нормального співіснування людини й природи.

Ставлячись так до природи і її багатств, люди начебто забули, що для підтримання існування життя на Землі іншого джерела, крім біосфери та її ресурсів, немає. А за сучасних екологозабезпечуючих технологій швидкість використання ресурсів набагато перевищує можливості їх відтворення. Такий спосіб життя сьогодні стає згубним для людства. Вихід із критичної ситуації, що склалася, може бути знайдений лише за умови екологічно грамотного господарювання, розумних взаємин із природою, реалізації у глобальному масштабі стратегії розумного самообмеження, ресурсозбереження, впровадження нових технологій природокористування, які не суперечать законам функціонування і розвитку біосфери.

Людству залишається одне: почавши з підвищення рівня освіченості народів їхньої загальної культури, формування у них екологічної свідомості, із забезпечення в них технологічної дисципліни на виробництві, підвищення екологічної ефективності науки, поступово, але якомога швидше, створити нову спільноту – високоінформаційну, з могутнім колективним інтелектом, здатну організувати свій збалансований розвиток у злагоді з Природою.

Крім головних причин деградації довкілля (демографічний вибух, виснаження природних ресурсів і дедалі активніше забруднення повітря, води і ґрунтів), є й інші серйозні причини поглиблення екологічної кризи:

- занепад духовності;
- надзвичайно низка екологічна культура цілих народів і націй;
- низький рівень екологічної освіти більшості керівних працівників та урядових чиновників практично у всіх країнах світу;
- загальне зниження морального рівня людей за останні десятиліття.

Дослідження сучасних соціологів і психологів переконливо свідчать про те, що одна із причин розвитку глобальної екологічної кризи – це криза людського духу. До її проявів належать:

сплеск антисуспільних настроїв егоїзму, нігілізму, локальних і регіональних збурень у суспільстві;

планетарна епідемія аморальності, злочинності, наркоманії, проституції, тотальної легковажності, бездумності й жадоби швидкої наживи;

деградація особистості в різних її проявах;

зниження культурного й духовного рівня;

зростання корупції, проявів некомпетентності й непрофесіоналізму у вирішенні національних і міжнародних питань.

Стає дедалі зрозумілішим, що ступінь розвитку цивілізації визначається не кількістю кіловат, які виробляються енергетичними об'єктами, а низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, особливо тих із них, котрі рухають уперед цю цивілізацію. Подальший прогрес людського суспільства неможливий без розвитку культури й етики, підвищення духовності й моралі. Тому найкращі представники науки й культури всіх країн світу сьогодні закликають звернутися до тих життєвих цінностей, які людство виробило протягом тисячоліть, цінностей, закріплених у біблійних заповідях і настановах усіх релігій. Людство мусить переглянути свої життєві позиції і принципи, знову відчутти себе невід'ємною частиною Природи й зрозуміти, що духовне здоров'я людини невіддільне від здоров'я Природи. Інакше, як застерігав німецький письменник З. Ленц, може трапитися так, що на надгробному пам'ятнику нашій цивілізації буде написано: «Кожен хотів кращого – для себе». Наше покоління повинне залишити по собі, для своїх онуків і правнуків, не мертві пустелі й отруєні поля, моря, річки й підземні води, а квітучу Землю, континенти й океани, що вирують життям.

Аби виконати цю місію, молоді належить оволодіти Законами Природи, які, власне, і є законами нашого виживання. І передусім слід усвідомити істину, котру сформулював 400 років тому великий англійський філософ Ф. Бекон: «Ми не можемо управляти природою інакше, ніж підкоряючись їй».

Уявлення про те, що ресурси природи невичерпні, що все в ній призначене тільки для людини, яка має право панувати над царством живого й неживого, сформувалося у глибокій давнині. Ідея домінування над природою тисячоліттями вкорінювалася у свідомості людей, тому змінити хід їхнього мислення сьогодні – завдання надзвичайно складне. Та якщо людство хоче вижити, його неодмінно треба вирішити в найближчі десятиліття.

Адже ж у давнину на Землі були регіони, де не існувало ворожого ставлення людини до природи,; навпаки, все робилося для того, щоб гармонізувати стосунки з нею.

Мисливські племена чукчів, ескімосів, північноамериканських індіанців та інші ніколи не забивали дичини більше, ніж це було необхідно для їхнього прогодування. Ніколи рука мисливця не могла піднятися на самку звіра з дитинчам. Етнографи описали дивовижно зворушливі обряди, що виконувалися над тушею вбитого ведмедя чи лося: люди просили вибачення в духа звіра за вбивство й пояснювали йому, чому вони змушені були так учинити.

Нині наука екологія має набути статусу нової релігії. Лише такий глибокий переворот у свідомості людей допоможе вберегти цивілізацію від деградації й загибелі! Сьогодні людина не вписується у знівечене власними руками довкілля. Протягом усього періоду формування людини як біологічного виду її організм і психіка перебували під потужним впливом космічних сил. Коли ж вогні Всесвіту, шерех прибережних хвиль, шелестіння листя й пахощі квітучих трав уже не сприймаються як невід'ємна частина буття людини, почали стиратися головні риси людської індивідуальності... Більшості людей, які ще не остаточно скам'яніли серед бетону, скла й асфальту, тісноти й грукоту міст, притаманний потяг до морських берегів, до річки й лісу – до Матері-Природи. Лише зрозумівши природу, людина зрозуміє саму себе. Екологічна етика, що бере до уваги все наше довкілля, стала необхідністю.

Вочевидь, що стиль сучасного людського буття хибний, і його неодмінно треба змінити, якщо ми хочемо зберегти біосферу й вижити. А оскільки стиль життя визначається мораллю, якої дотримується суспільство, то настав час установити нові моральні принципи й критерії, що відповідають сучасним вимогам до взаємовідносин Природи й світового співтовариства людей, і керуватися ними у своїх діях у XXI столітті.

Україна має різноманітний природно-ресурсний потенціал та вирізняється ландшафтним різноманіттям. Окремі види природних ресурсів упродовж багатьох років зазнавали масштабної експлуатації і тепер потребують дбайливого й ощадливого ставлення до себе. Всім нам, мешканцям

великої, прекрасної, але вкрай переобтяженої «плодами» людської діяльності планети, біосфера якої вже опинилася на останній межі, необхідно почати діяти. Мусимо активно рятувати природне середовище, зберігати й «ремонтувати» свій дім, що колись був чудовий, а нині почав розвалюватись з нашої вини. Це надзвичайно складне, важке і важливе завдання покладено на освіту. І ефект може бути досягнутий лише в тому разі, якщо підходити до його вирішення старанно, з душею і серцем, з урахуванням правил і законів, згідно з якими живе й розвивається Природа. Екологічна освіта – багатомірний цілісний компонент інтелектуальної та духовної культури особистості, що забезпечує творчу самореалізацію в осмисленні і вирішенні екологічних проблем. Вона є інтегральною категорією, у структурі якої можна виокремити три базових взаємопов'язаних і взаємопроникаючих компоненти: 1) екологічні знання: рівень екологічної освіти і просвіти (інтелектуальна компонента); 2) екологічна свідомість: емоційні почуття, морально-естетичні переживання (ціннісна компонента); 3) екологічна діяльність: відповідний запас практичних вмінь та навичок у справі охорони природи (діяльнісна компонента).

У подальших дослідженнях доцільно зосередити увагу на екологізації всіх сфер життєдіяльності населення в контексті національної безпеки України, реалізацію концепції екологічної освіти, впровадження системи професійної екологічної підготовки державних службовців і керівників.

Список використаної літератури:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – 2-е вид, допов.– К. : Знання України, 2008. – 819 с.
2. Білявський Г. О. Основи екології / Білявський Г. О, Фурдуй Р. С, Костіков І. Ю. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 408 с.
3. Заверуха Н. М. Основи екології / Заверуха Н. М. Серебряков В. В. Скиба Ю. А. – К.: Каравела, 2006.
4. Хилько М. І. Екологічна культура: стан та проблеми формування. / М. І. Хилько. – К. : Знання України 1999.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Ю. В. Кудінов.